

УДК 332.142.2

DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V30\(2021\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V30(2021)-24)

Назарова Л. В., доктор економічних наук, професор кафедри економіки та підприємництва, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, Україна

ORCID: 0000-0002-6929-7661
e-mail: Ludaviva@gmail.com

Закордонний досвід стимулювання та вирівнювання регіонального розвитку

Анотація. Визначено, що актуальність регіональної проблематики (як і ступінь активності регіонів) неоднакова в державах-членах Європейського Союзу, внесок регіонів різних держав у розвиток регіонального руху асиметричний. Відзначено, що ініціювання структурної політики й фінансування з боку ЄС дало поштовх економічному розвитку регіонів, зміцненню їх фінансового становища. Досліджені основні форми міжрегіонального співробітництва в рамках ЄС – об'єднання типу «еврорегіон», робоча спільнота й міжрегіональні організації, визначені їх основні відмінності. Доведено, що міжрегіональні об'єднання різного типу сприяють створенню консолідованого інтересу та його просуванню перед національними урядами й наднаціональними інститутами ЄС. Визначено, що в своєму розвитку організації міжрегіонального співробітництва керуються двома стратегіями – по-перше, це інвестиції в розвиток навичок членів, які згодом принесуть дивіденди у вигляді додаткового прибутку, по-друге, це вплив на інститути з метою зміни наявних регіональних об'єднань. Відзначено зміну механізмів реалізації регіональної політики ЄС, а саме перехід до регіоналізації управління та переміщення функцій і ресурсів на найбільш низький територіальний рівень управління. Розглянуті найважливіші напрями сучасної регіональної політики розвинутих країн, націлені на модернізацію економіки.

Ключові слова: регіон; економічна система; модернізація; стратегія; розвиток; вирівнювання.

Nazarova Liudmyla, Doctor of Economics, Professor of Department of Economics and Entrepreneurship, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

Foreign Experience in Stimulating and Equalizing Regional Development

Abstract. Introduction. The article notes the growing trend of regions in the political and economic life of Europe in recent decades. The need to effectively build relations with the regions, which is facing not only national governments but also the supranational institutions created by them, was noted. It is determined that regional issues require a comprehensive study, given that the experience of such interactions can be used to some extent in Ukraine.

Purpose. The purpose of the article is to study the foreign experience of stimulating and equalizing regional development, the role of integration processes in the formation of regional science, identified the main forms of interregional cooperation within the EU, namely the association "Euroregion", working communities and interregional organizations and identified the main problems that arise in improving the management system of regions in the context of equalization of their development.

Results. This research shows that the relevance of regional issues (as well as the degree of activity of the regions) is different in the EU member states, the contribution of the regions of different countries to the development of regional movement is asymmetric. It was noted that the initiation of structural policy and EU funding has given impetus to the economic development of the regions, strengthening their financial position. This paper researched the main forms of interregional cooperation within the EU – associations such as "Euroregion", working communities and interregional organizations, identified their main differences. It has been proven that interregional associations of various types contribute to the creation of consolidated interest and its promotion among national governments and supranational institutions of the EU. It is determined that in their development the organizations of interregional cooperation are guided by two strategies – firstly, it is investment in the development of skills of members, which will later bring dividends in the form of additional profits, and secondly – the impact on institutions in order to change the existing rules of the game in the European economic arena. The basic principles of activity of regional associations are defined. The change of mechanisms of realization of EU regional policy is noted, namely transition to regionalization of management and transfer of functions and resources to the lowest territorial level of management. The most important directions of modern regional policy of developed countries aimed at modernization of the economy are considered.

Conclusions. This research shows that the role of regions in the political system of Europe has increased significantly in recent years. Considering the role of regions in cooperation with all decision-making bodies (both national and supranational), we can conclude that the regions have taken their own niche in the political system of the European Union, which resulted in the emergence of a new theoretical approach that characterizes the system of government in the EU – «multilevel governance». The paper identifies the conditions under which Ukraine can use the European experience of regional development.

Keywords: region, economic system, modernization, strategy, development, equalizing.

JEL Classification: R11, R28, R58.

Постановка проблеми. Останні десятиліття політичному й економічному житті Європи. У характеризуються зростанням значення регіонів у дев'яності роки, у результаті поглиблення

¹ Стаття надійшла до редакції: 29.11.2021
Received: 29 November 2021

європейської інтеграції й зростаючої відкритості кордонів між державами-членами Європейського Союзу (ЄС) регіони одержали додаткові можливості розвитку. На сьогодні питання про те, як ефективно побудувати відносини з регіонами, встало не тільки перед національними урядами, але й перед створеними ними наднаціональними інститутами. Регіони, зі свого боку, також перебувають у постійному пошуку оптимальних механізмів взаємодії з ЄС. Отже, можна цілком стверджувати, що регіональна проблематика вимагає всебічного вивчення, тим більше досвід подібних взаємодій якоюсь мірою може бути використаний і в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження регіонального розвитку знаходяться в площині наукових інтересів багатьох учених, зокрема питанням державного управління регіонального розвитку в європейських країнах присвячені праці таких вчених як, І. Архипенка І. Грищенко, В. Куйбіди, В. В. Сиченка, А. Тихомирова. Досвід проведення сучасної регіональної політики країн ЄС, здійснення регіонального управління та відповідна нормативно-правова база є предметом для вивчення в контексті використання європейського досвіду в Україні. Український курс регіональної політики, можна будувати з врахуванням досвіду регіонального управління країн ЄС, де є приклади оптимального напрямку подолання суперечок та диспропорцій економічного розвитку.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є вивчення закордонного досвіду стимулювання та вирівнювання регіонального розвитку, вивчена роль інтеграційних процесів у становленні регіоналістики, визначені основні форми міжрегіонального співробітництва в рамках ЄС, а саме об'єднання типу «єврорегіон», робоча спільнота й міжрегіональні організації, визначені основні проблеми, що виникають при вдосконалюванні системи управління регіонами в контексті вирівнювання їх розвитку.

Основні результати дослідження. Варто зазначити, що актуальність регіональної проблематики (як і ступінь активності регіонів) неоднакова в державах-членах ЄС, внесок регіонів різних держав у розвиток регіонального руху асиметричний. У цьому зв'язку одні європейські держави та їх регіони в дослідженнях згадуються досить часто (це, Німеччина, Австрія, Бельгія, Італія, Іспанія), інші – значно рідше (Франція, Великобританія, Данія, Швеція), треті – практично не згадуються (Португалія, Греція) [1].

Необхідно привести наступні визначення ключових для нашого дослідження термінів, прийнятих у Європі: регіон – одиниця адміністративно-територіального поділу європейських держав; регіоналізм – стратегія регіональних еліт, метою якої є максимальне розширення повноважень регіональної влади, у тому числі вихід їх на європейський рівень; регіоналізація – процес перерозподілу («лібералізації») влади, ріст впливу місцевого самоврядування, передача все

більших функцій держави на місце, тобто розвиток прямого народовладдя; організація міжрегіонального співробітництва – це об'єднання групи адміністративно-територіальних одиниць (регіонів) однієї або декількох європейських держав зі схожими інтересами в одній або декількох сферах, створене з ініціативи самих регіонів, незалежне від національних і наднаціональних органів влади й об'єднує їх по географічному або проблемному принципу, з метою вироблення ефективних підходів до розв'язання загальних проблем.

Вплив ЄС на всі сфери регіонального життя, з одного боку, і розширення зони відповідальності регіонів без відповідного розширення обсягу повноважень, з іншого, привели регіональні влади до усвідомлення того факту, що необхідно шукати напрями виходу на загальноєвропейський рівень і налагоджувати взаємодію з органами ЄС. Із самого початку було очевидно, що тільки спільними зусиллями, шляхом вироблення й відстоювання консолідованого інтересу регіони могли б переломити сформовану ситуацію у свою користь. Одним з найбільш важливих наслідків цього стало наростання міжрегіонального співробітництва в самих різних сферах і галузях громадського життя.

Основними формами міжрегіонального співробітництва в рамках ЄС стали об'єднання типу «єврорегіон», робочі спільноти й міжрегіональні організації. Їх головна відмінність полягає в тому принципі, по якому вони поєднують регіони. Так, «єврорегіон» містить у собі граничні один з одним території, у робочі спільноти входять регіони однієї географічної області, а організація може складатися з регіонів всіх європейських країн, що мають загальні проблеми. При цьому організації можуть створюватися як по географічному (у цьому випадку мова йде про об'єднання регіонів, чиї проблеми впливають із їх розташування, наприклад, на узбережжі або на периферії), так і по галузевому принципу. Ключовою ж відмінністю організацій міжрегіонального співробітництва від інших типів регіональних об'єднань є той факт, що вони завжди створюються з ініціативи «знизу», тобто зусиллями винятково самих регіонів (у відмінність, наприклад, від «єврорегіонів», створених у рамках регіональної політики ЄС). По цій же причині вони не можуть бути елементом якої-небудь інституціональної системи (на відміну від Комітету регіонів, що хоч і дорадчий, але все ж таки орган ЄС) [2].

Функції, покладені на різні типи регіональних об'єднань, також неоднакові. Єврорегіони й робочі спільноти покликані розв'язувати найбільш актуальні завдання повсякденного життя регіонів, у першу чергу, економічні й соціальні проблеми. Для організацій міжрегіонального співробітництва пріоритетними є стратегічні цілі: сприяння міжрегіональної кооперації у всіх її проявах на внутрішніх й на зовнішніх кордонах Євросоюзу, налагодження й підтримка відносин з

наддержавними інститутами (органами ЄС), розв'язання політичних проблем регіонів.

Порівнюючи три найпоширеніші типи міжрегіональних об'єднань, можна зробити висновок про те, що найбільш універсальним інструментом є організація міжрегіонального співробітництва. Членство в даних організаціях передбачає об'єднання регіонів, що мають спільні інтереси й схожі проблеми, що дозволяє їм розробляти дійові заходи щодо розв'язання найбільш важливих і важких проблем, водночас вони являють собою достатню силу, щоб намагатися розв'язувати політичні питання на найвищому рівні.

Крім міжрегіональних об'єднань різного типу, регіони почали широко використовувати й інші канали впливу на національні й наднаціональні органи. До таких каналів відносяться: делегації національних урядів у ЄС, власні офіси (представництва) регіонів у Брюсселі, депутати Європарламенту від окремих регіонів.

Вироблення консолідованого інтересу дозволило регіонам згуртуватися на час і висунути ряд загальних вимог перед підписанням Маастрихтського договору. Завдяки використанню різних каналів впливу ці вимоги були в більшому або меншому ступені виконані, і в цілому результат можна назвати задовільним для регіональної влади через дві причини. По-перше, їх стали сприймати як учасників (нехай і не зовсім рівноправних) діалогу по окремих питаннях на рівні ЄС, їх думка повинна братися до уваги й Комісією, і Європарламентом. По-друге, навіть у такому урізаному вигляді нові повноваження виявилися для регіонів у деяких випадках невід'ємною ношею, на освоєння їх їм буде потрібно ще не один рік, і вже тоді регіони це розуміли.

У першу чергу, слід зазначити ключові моменти, що характеризують організації міжрегіонального співробітництва в контексті ЄС. З погляду І. Архипенка [3], вони, безумовно, є тими соціальними інститутами, які залучені в процес прийняття й наступної реалізації ухвалених рішень. Однак більш глибокий аналіз із використанням інституціонального підходу дозволяє провести чітку межу між інститутами як такими й організаціями. Принципова відмінність полягає в тому, що перші створюються самим суспільством і встановлюють правила гри, задають норми поведінки, а другі виникають з ініціативи окремих суспільних груп з метою максимізації благ, одержуваних цими групами, і діють у рамках заданих першими правил. Тобто, інститути задають правила гри, а організації є гравцями, що діють за цими правилами.

Згідно І. Грищенко [4], головна (хоча й не завжди декларована й очевидна) ціль будь-якої організації – максимізація прибутку своїх членів. Стосовно до міжрегіональних об'єднань це твердження деякою мірою справедливо, оскільки подібні об'єднання створюються головним чином з метою одержання регіонами максимальних вигід від участі в інтеграції.

Яка б ціль не декларувалася організаціями – зміцнення міжрегіонального співробітництва, налагодження діалогу з наднаціональними інститутами, розв'язання окремих проблем, що постають перед регіонами, – в остаточному підсумку, всі ці цілі зводяться до максимізації позитивного ефекту від членства в ЄС, причому іноді в самому прямому, грошовому вимірі (коли мова йде про розподіл дотацій і субсидій, виділених Комісією окремим регіонам або групам регіонів).

Для цього регіони створюють так звані організації міжрегіонального співробітництва, що поєднують учасників з різних країн за географічним (Асоціація європейських прикордонних регіонів – АЄПР, Конференція периферійних морських регіонів – КПМР) або за проблемним принципом (наприклад, об'єднання міст «Євросітіз» або Конференція регіонів, що володіють законодавчими повноваженнями). Існують і два ключових об'єднання (Асамблея європейських регіонів – АЕР, Рада європейських муніципалітетів і регіонів – СЕМР), членство в яких доступно практично всім регіонам і, які претендують на звання «голосу європейських регіонів». Д. Норт пов'язує прогрес організацій у справі досягнення своєї головної мети з успішними або неуспішними стратегіями, які використовуються ними. Він виділяє стратегії двох видів – перша має на увазі інвестиції в розвиток навичок членів, які згодом принесуть дивіденди у вигляді додаткового прибутку. Друга – це вплив на інститути з метою зміни наявних правил гри.

Як показує аналіз діяльності організацій міжрегіонального співробітництва, вони воліють застосовувати обидва підходи, причому використовують при цьому ті самі методи досягнення мети. Тому успіх або невдача залежить від інших важливих факторів, до яких відносяться такі показники, як гомогенність складу, чітке визначення завдань і концепції діяльності, наявність ресурсів, володіння унікальною інформацією й експертизою, налагоджені зв'язки з інститутами ЄС.

З погляду володіння перерахованими вище ознаками, найбільш успішними можна вважати такі організації, як АЄПР, КПМР, об'єднання великих міст «Євросітіз». У другу по значущості групу входять АЕР і СЕМР. З погляду репрезентативності регіональних інтересів вони є лідерами, однак існує два фактори, які послаблюють їх позиції й значення. По-перше, це конкуренція їх один з одним, а по-друге, це створення Комітету регіонів (саме його виникнення є певною мірою результатом дій цих організацій, однак з його появою їх вплив став поступово зменшуватися). Нарешті, третю групу становлять більш дрібні («вузькоспеціалізовані») організації, які, проте, досить успішно розв'язують завдання своїх членів на європейському рівні (Асоціація представників виборних органів влади гірських регіонів, Конференція голів регіональних законодавчих органів Європи, Альянс морських регіональних інтересів у Європі).

Однак організації міжрегіонального співробітництва є не єдиними гравцями, що намагаються впливати на політику, що проводиться інститутами. Тут варто розмежувати такі поняття, як група інтересів і агент впливу. Принципова різниця між ними полягає в тому, що група інтересів являє собою об'єднання гравців по такій ознаці, як сфера діяльності або сфера інтересів, що захищаються. Агент же впливу – це конкретний інструмент, що використовують групи інтересів у своїй лобістській діяльності. Входячи до групи інтересів, регіони суперничають у Брюсселі з іншими групами (бізнесом, профспілками, екологістами, споживачами, різними соціальними рухами) [5, 10].

Що стосується інститутів ЄС, то можна відзначити, що найбільший інтерес для лобістів на рівні ЄС представляє Комісія, що початково була наднаціональним органом, що представляє сам ЄС в цілому й наділена досить широкими повноваженнями, включаючи право законодавчої ініціативи. На противагу (або на додаток) до Комісії Рада міністрів як орган влади в ЄС має міждержавний характер і в цьому зв'язку представляє найменшу привабливість для лобістів. Те ж саме можна сказати й про Європейську Раду, вищий політичний інститут ЄС. Певний інтерес представляє Європарламент у силу специфіки формування даного інституту (пряме обрання депутатів від регіонів), однак роль його в законодавчому процесі досить скромна, особливо в 1980-і - 1990-і роки.

У цілому організації міжрегіонального співробітництва показали досить високу ефективність як інструменти зміцнення міжрегіонального співробітництва, взаємодії з інститутами ЄС і розв'язання деяких практичних завдань.

Регіональна політика країн ЄС завжди була націлена на вирівнювання й прискорення економічного росту відсталих регіонів, для того, щоб його «плоди» сприяли зростанню доходів населення. Але механізми реалізації регіональної політики змінювалися кардинально. Найважливіша інституціональна зміна – регіоналізація управління й перехід до принципу субсидіарності, тобто переміщення функцій і ресурсів на найбільш низький територіальний рівень управління, що здатний виконувати ці функції. Змінювалися й пріоритети регіональної політики [9].

Починалася вона з політики «полюсів росту» – розміщення у відсталих регіонах більш сучасних промислових виробництв із метою формування навколо них зон росту й модернізації. Наступний розвиток показав, що технологічні інновації на периферії можуть «прижитися», але модернізації території – це не забезпечує. Політика створення «полюсів росту» широко застосовувалася в країнах Європи в 1950-1960-і рр., а потім у Бразилії й інших країнах, що розвиваються, але численні провали поставили її під сумнів [6].

Наступним етапом стало пряме субсидування розвитку відсталих територій, але й така політика виявилася нездатною домогтися поставленої мети. Важковиконуваним було базове послання – залучити бізнес у регіони з гіршими умовами для розвитку. Інституціональні механізми, що широко застосовувалися, стимулювання інвестицій (податкові пільги й канікули) і інвестиції держави в інфраструктуру являли собою недостатній аргумент, хоча він дуже важливий.

Виділимо найважливіші напрями сучасної регіональної політики розвинених країн, націленої на модернізацію.

Політика прямого субсидування підприємств і галузей, що проводилася в ОЕСР у попередні десятиліття, довела свою неефективність. Крім того, регіональна спеціалізація, що складалася десятиліттями, стрімко змінюється, багато регіонів, що були історично індустріальними або аграрними, переорієнтують свою економічну діяльність.

Відповіддю на ці виклики став перехід до кластерної політики. Держава сприяє об'єднанню на регіональному рівні фірм, людей і знань із метою зміцнення інноваційного потенціалу й конкурентоспроможності регіонів. Зміни у регіональній, науково-технічній і промисловій політиці націлені на підтримку таких зв'язків на регіональному рівні.

Одним із засобів – підтримка конкурентоспроможних кластерів (концентрації фірм, зайнятих одним або спорідненими видами діяльності, і допоміжних підприємств) у певному регіоні, що підвищує продуктивність. Кластеризація – це зручна й прагматична організаційна модель, що дозволяє концентрувати ресурси й вишиковувати партнерську взаємодію [7, 8].

Але варто враховувати, що використання кластерного підходу в регіональній політиці пов'язане з деякими ризиками. Це не «будівництво» технологічних ланцюжків, як при створенні радянських територіально-промислових комплексів у плановій економіці. Ключову роль грає вибудовування партнерських відносин місцевих суб'єктів, що господарюють, підтримка загальних потреб груп фірм (інфраструктурних, у якісній робочій силі та ін.) і технологічної інтеграції, фінансування спільних досліджень, проведених за участю бізнесу.

Висновки. Таким чином, варто визнати, що роль регіонів у політичній системі Європи істотно зросла. Розглянувши роль регіонів у взаємодії з усіма органами, що приймають рішення (як національними, так і наднаціональними) можна зробити висновок про те, що регіони зайняли свою власну нішу в політичній системі Європейського Союзу, наслідком чого стала поява нового теоретичного підходу, що характеризує систему влади в ЄС – «багаторівневе управління». Зайнявши цю нішу, регіони одержали можливість прямо й побічно впливати на процес прийняття рішень

у ЄС, для чого залучили різні канали й інструменти. Щоб йти шляхом континентальної Європи, Україні потрібні дві умови – досить високий рівень економічного розвитку, який країна цілком здатна досягти (хоча через значний і погано обладнаний простір ресурсів для перерозподілу буде потрібно значно більше, ніж у країнах ЄС), і ефективна соціальна політика, якої поки немає, і неясно, коли вона з'явиться. Саме соціальна, а не регіональна політика здатна пом'якшити просторову соціальну нерівність. Можливий і інший шлях, більш ринковий,

англосаксонський – не створювати настільки масштабної системи перерозподілу, допомагаючи тільки найбільш вразливим верствам населення, а вкладати більше ресурсів у людський капітал, щоб мобільні й конкурентоспроможні люди самі вибирали, де жити. Але для цього потрібна інституціональна реформа, і не тільки у сфері освіти й охорони здоров'я, але й на ринках житла та ін. Можливі варіанти, але суть залишається незмінною – у політиці згладжування соціальних контрастів люди важливіше регіонів.

Література:

1. Іжа М. Трансформація регіональної політики ЄС : висновки для України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2013. Вип. 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_3. (дата звернення 14.11.2021).
2. Назарова Л. Необхідність управління сучасними економічними системами України. *Socio-economic development of the regions in conditions of transformation*. Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-01-6; pp.350, illus., tabs., bibls. PP. 76-86.
3. Архипенко І. Зарубіжний досвід формування й реалізації регіональної економічної політики. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 2(41) URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02\(41\)/6.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02(41)/6.pdf) (дата звернення 27.11.2021).
4. Грищенко І. М. Зарубіжний досвід управління регіональним розвитком. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf. (дата звернення 20.11.2021).
5. Грищенко І. М. Зарубіжний досвід регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / *Актуальні питання публічного управління та адміністрування в контексті реалізації адміністративної реформи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 2018. С. 54.
6. Назарова Л. Формування політики підвищення конкурентоспроможності економічної системи регіону. *Modern Economics*. 2020. URL : [https://doi.org/10.31521/modecon.V20\(2020\)-26](https://doi.org/10.31521/modecon.V20(2020)-26). (дата звернення 16.11.2021).
7. Формування конкурентоспроможності підприємств Причорноморського регіону України на зовнішніх ринках в умовах міжнародних інтеграційних процесів : монографія / Назарова Л.В. та ін.; за ред. І.Т.Кіщака. Миколаїв, 2017. 288 с.
8. Забезпечення конкурентоспроможності регіонів у контексті активізації економічного розвитку / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. Дніпропетровськ, 2013. 48 с.
9. Guidelines on Local Government Borrowing and Recent Developments in South East Europe. Which debt instrument is suitable? URL : <http://www.nalas.eu/borrowing/3.html> (дата звернення 16.11.2021).
10. Cambridge Econometrics (2003). A Study on the Factors of Regional Competitiveness, A final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, University of Cambridge.

References:

1. Izhа, M. (2013). Transformation of EU regional policy : conclusions for Ukraine. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia*. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2013_12_3 [in Ukrainian]
2. Nazarova, L. (2020). The need to manage modern economic systems of Ukraine. *Socio-economic development of the regions in conditions of transformation*. Monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, ISBN 978-83-66567-01-6; pp.350, illus., tabs., bibls. RR. 76-86 [in Ukrainian]
3. Arkhyphenko, I. (2019). Foreign experience in the formation and implementation of regional economic policy. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadiuvannia*. Retrieved from : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02\(41\)/6.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02(41)/6.pdf) 85 [in Ukrainian]
4. Hryshchenko, I. M. (2018) Foreign experience in regional development management. *Derzhavne upravlinnia : udoskonalennia ta rozvytok*. Retrieved from : http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/5.pdf [in Ukrainian]
5. Hryshchenko, I. M. (2018) Foreign experience in regulating the socio-economic development of regions. *Aktualni pytannia publicnogo upravlinnia ta administruvannia v konteksti realizatsii administratyvnoi reform* : 54 [in Ukrainian]
6. Nazarova, L. (2020). Forming a policy to increase the competitiveness of the economic system of the region. *Modern Economics*. Retrieved from : [https://doi.org/10.31521/modecon.20\(2020\)-26](https://doi.org/10.31521/modecon.20(2020)-26). [in Ukrainian]
7. Nazarova, L. ta in (2017) Formation of competitiveness of the enterprises of the Black Sea region of Ukraine in the foreign markets in the conditions of the international integration processe. *Mykolaiv : Tov Shvets'*. 288 [in Ukrainian]
8. Ensuring the competitiveness of regions in the context of intensifying economic development / za zah. red. O. Yu. Bobrovskoi. Dnipropetrovsk, 2013. 48 [in Ukrainian].
9. Guidelines on Local Government Borrowing and Recent Developments in South East Europe. Which debt instrument is suitable? Retrieved from : <http://www.nalas.eu/borrowing/3.html> [in English]
10. Cambridge Econometrics (2003). A Study on the Factors of Regional Competitiveness, A final report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, University of Cambridge [in English].

